2026-yil
7-son

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
7-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
7-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI JURNALI
2026-yil 7-son

UDK: 372.881.512.133

O‘rozboyeva Dilnoza Alimboy qizi,
“Profi University” o‘qituvchisi

BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QUVCHILARIDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI METODLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida sintaktik tushunchalarni rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Sintaksisning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni, o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati hamda sintaktik bilimlarni o‘zlashtirishga ta’sir etuvchi omillar yoritiladi. Shuningdek, sintaktik tushunchalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar va innovatsion pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sintaksis, sintaktik tushuncha, boshlang‘ich ta’lim, ona tili ta’limi, nutqiy kompetensiya, innovatsion metodlar, interfaol ta’lim, pedagogik texnologiyalar.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и методические основы развития синтаксических понятий у учащихся начальных классов. Освещается роль синтаксиса в начальном образовании, его значение в формировании речевой компетенции учащихся, а также факторы, влияющие на усвоение синтаксических знаний. Также анализируются дидактические возможности компетентностного подхода, интерактивных методов и инновационных педагогических технологий в развитии синтаксических понятий.

Ключевые слова: синтаксис, синтаксическое понятие, начальное образование, обучение родному языку, речевая компетенция, инновационные методы, интерактивное обучение, педагогические технологии.

EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING SYNTACTIC CONCEPTS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological basis for developing syntactic concepts in primary school students. The role of syntax in primary education, its importance in forming students' speech competence, and the factors influencing the acquisition of syntactic knowledge are highlighted. The

didactic possibilities of the competency-based approach, interactive methods, and innovative pedagogical technologies in the development of syntactic concepts are also analyzed.

Keywords: syntax, syntactic concept, primary education, native language education, speech competence, innovative methods, interactive education, pedagogical technologies.

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, axborotni tanqidiy tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish hamda o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ravon, izchil ifodalash kompetensiyalarini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilamoqda. Zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilayotgan ta'lim jarayonida o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning kommunikativ salohiyatini oshirish va til birliklaridan ongli hamda maqsadga muvofiq foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda ona tili ta'limi yetakchi o‘rin egallaydi. Chunki til shaxsning nafaqat muloqot vositasi, balki tafakkurini rivojlantiruvchi, dunyoqarashini shakllantiruvchi va ijtimoiy tajribani egallashiga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi [1].

Boshlang‘ich ta'lim bosqichi o‘quvchilarning til haqidagi dastlabki ilmiy tasavvurlari shakllanadigan, nutqiy faoliyatining asoslari tarkib topadigan muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda fonetika, leksika, grammatika va sintaksis bo‘yicha elementar bilimlar izchil o‘zlashtiriladi hamda ularning keyingi bosqichlardagi til ta'limi uchun mustahkam poydevori yaratiladi. Xususan, sintaktik tushunchalarni puxta egallash o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, fikrni mantiqiy va izchil bayon qilish, gaplarni mazmunan hamda grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish, matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, sintaktik bilimlar o‘quvchilarning o‘qilgan matnni chuqur anglash, tahlil qilish va mustaqil fikr bildirish kompetensiyalarining rivojlanishiga ham xizmat qiladi [2].

Maktab amaliyotini kuzatish natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari gap bo‘laklarini aniqlash, so‘zlar o‘rtasidagi sintaktik bog‘lanishni tushunish, gapning grammatik asosini belgilash hamda sodda va murakkab gaplarning tuzilish xususiyatlarini anglashda ayrim qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday holat, avvalo, sintaktik tushunchalarning nisbatan mavhum xarakterga egaligi, ularni amaliy nutq bilan yetarli darajada bog‘lab o‘qitilmasligi hamda darslarda reproduktiv metodlarning ustunligi bilan izohlanadi. Natijada o‘quvchilar grammatik qoidalarni yod olsalar-da, ularni real nutqiy vaziyatlarda qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelishlari kuzatiladi. Shu sababli sintaktik bilimlarni o‘quvchilarning kundalik nutqiy faoliyati bilan uzviy bog‘lash, ularning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy metodlardan foydalanish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi [3].

Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida sintaktik tushunchalarni rivojlantirishning samarali metodlarini aniqlash, ularning didaktik imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bugungi pedagogika fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Interfaol metodlar, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning sintaktik bilimlarni ongli o‘zlashtirishiga, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga va o‘quv motivatsiyasini oshirishga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligida sintaksis masalalari ko‘plab olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Xususan, A. G‘ulomov, A. Nurmonov, N. Mahmudov, M. Mirtojiyev va boshqa tilshunos olimlarning ilmiy ishlari sintaktik birliklarning nazariy asoslarini ishlab chiqish, gap qurilishi va sintaktik munosabatlarning mohiyatini yoritishda muhim ilmiy manba hisoblanadi [4]. Shu bilan birga, boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid tadqiqotlarda sintaktik tushunchalarni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda samarali shakllantirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish masalalariga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Mazkur tadqiqot ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni boyitish hamda boshlang‘ich sinflarda sintaksisni o‘qitish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘qitish metodikasi masalalari K. Qosimova, S. Fuzailov, X. G‘ulomova, Sh. Yo‘ldosheva va boshqa metodist olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ularning ilmiy ishlarida grammatik tushunchalarni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich shakllantirish, til hodisalarini ongli ravishda o‘zlashtirishni ta’minlash, lingvistik tafakkurni rivojlantirish hamda og‘zaki va yozma nutqni takomillashtirish metodlari ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan. Mazkur tadqiqotlarda grammatik bilimlarning amaliy nutq faoliyati bilan uzviy bog‘liqligini ta’minlash, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligi va mustaqilligini oshirish, shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2].

Sintaksis tilshunoslikning so‘z birikmasi, gap va matnning grammatik qurilishi hamda ular o‘rtasidagi sintaktik munosabatlarni o‘rganuvchi muhim bo‘limi hisoblanadi [4]. Boshlang‘ich ta’limda sintaktik tushunchalar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish imkoniyatlari va nutqiy rivojlanish darajasiga mos ravishda sodda hamda izchil tarzda o‘rgatiladi. Dastlab o‘quvchilar gap va uning asosiy belgilari, gapning tugallangan fikrni ifodalashi, so‘zlarning gap tarkibidagi o‘zaro bog‘lanishi haqida elementar bilimlarga ega bo‘ladilar. Keyingi bosqichlarda esa gapning maqsadga ko‘ra turlari, bosh va ikkinchi darajali bo‘laklar, gap bo‘laklari o‘rtasidagi sintaktik munosabatlar hamda matn tarkibidagi gaplarning mazmuniy va mantiqiy bog‘liqligi haqidagi tushunchalar bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

Bunday izchillik o‘quvchilarda grammatik bilimlarning tizimli o‘zlashtirilishini ta’minlaydi va ularning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur sintaktik tushunchalar o‘quvchilarda grammatik tafakkurning shakllanishi va lingvistik kompetensiyaning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Chunki sintaktik bilimlar o‘quvchilarga tilning grammatik qurilishini anglash, so‘z va gaplar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri tushunish, fikrni grammatik jihatdan to‘g‘ri, mantiqiy izchil va uslubiy jihatdan ravon ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, sintaktik tushunchalarning puxta o‘zlashtirilishi matnni ongli o‘qish, mazmunini tahlil qilish, mustaqil matn yaratish hamda samarali muloqot olib borish ko‘nikmalarining rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda sintaksisni o‘qitish nafaqat grammatik bilimlarni egallash, balki o‘quvchilarning kommunikativ va nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim omili sifatida qaraladi [2].

Boshlang‘ich ta’limda sintaktik tushunchalarni rivojlantirish samaradorligi ko‘p jihatdan dars jarayonining ilmiy-metodik asosda tashkil etilishi, ta’lim mazmunining o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mosligi hamda qo‘llanilayotgan o‘qitish metodlarining samaradorligiga bog‘liq. Zamonaviy ta’lim paradigmasida o‘quvchi tayyor bilimlarni qabul qiluvchi obyekt emas, balki bilimlarni mustaqil ravishda izlab topuvchi, ularni tahlil qiluvchi va amaliy faoliyatda qo‘llovchi faol subyekt sifatida qaraladi. Shu bois sintaktik tushunchalarni o‘qitishda o‘quvchilarning bilish faolligini oshiruvchi, mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiruvchi, ijodkorligini rag‘batlantiruvchi hamda mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiruvchi metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday metodlar nafaqat grammatik bilimlarning puxta o‘zlashtirilishini ta’minlaydi, balki o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, kommunikativ faolligini oshirish va ona tiliga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga ham xizmat qiladi [5].

Muammoli ta’lim texnologiyasi sintaktik tushunchalarni rivojlantirishning eng samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyaning asosiy mohiyati o‘quvchini tayyor qoida yoki ta’rifni yod olishga emas, balki muammoli vaziyatni tahlil qilish, izlanish olib borish va mustaqil xulosa chiqarish orqali yangi bilimni egallashga yo‘naltirishdan iboratdir [6]. Muammoli vaziyatlar o‘quvchilarda bilishga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltiradi, ularni kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish kabi fikrlash operatsiyalaridan faol foydalanishga undaydi.

Masalan, o‘qituvchi doskaga «O‘quvchilar kutubxonaga bordilar» hamda «Kutubxonaga» birliklarini yozib, qaysi biri gap ekanligini aniqlashni so‘raydi. O‘quvchilar ushbu birliklarni taqqoslash jarayonida birinchi birlik tugallangan fikrni ifodalashi, grammatik asosga ega ekanligi, ikkinchi birlik esa faqat bitta so‘zdan iborat bo‘lib, mustaqil fikrni anglatmasligini kuzatadilar. Natijada ular gapning eng muhim belgisi tugallangan fikrni ifodalashi va grammatik jihatdan shakllangan bo‘lishi kerakligini o‘zlari xulosa qilib oladilar. O‘qituvchi esa bu jarayonda tayyor

javobni bermaydi, balki savollar va yo‘naltiruvchi topshiriqlar orqali o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini boshqaradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasining asosiy afzalligi shundaki, bunda o‘quvchilar bilimni tayyor holda qabul qilmaydilar, balki uni izlanish va mantiqiy mushohada orqali egallaydilar. Bunday sharoitda o‘zlashtirilgan sintaktik tushunchalar yanada puxta bo‘lib, uzoq muddat xotirada saqlanadi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va muammolarni hal etish kompetensiyasi rivojlanadi [8].

Sintaktik tushunchalarni rivojlantirishda interfaol metodlar alohida ahamiyatga ega. Mazkur metodlar o‘quvchilarni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, ular o‘rtasida hamkorlik, o‘zaro fikr almashish va muloqotni kuchaytiradi. Interfaol metodlardan foydalanish natijasida o‘quvchilar grammatik hodisalarni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat davomida ham o‘zlashtiradilar. Bu esa sintaktik tushunchalarning ongli va tizimli shakllanishiga xizmat qiladi.

Klaster metodi sintaktik tushunchalarni tizimlashtirish va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlashda samarali vosita hisoblanadi. Dars jarayonida doska yoki elektron taqdimot markaziga «Gap» tushunchasi joylashtiriladi va uning atrofida gapning maqsadga ko‘ra turlari, gap bo‘laklari, grammatik asos, bosh va ikkinchi darajali bo‘laklar hamda so‘zlarning o‘zaro sintaktik bog‘lanishi kabi tushunchalar ketma-ket joylashtiriladi. Bunday grafik tashkil etish usuli o‘quvchilarga sintaktik hodisalar o‘rtasidagi ichki bog‘liqlikni yaxlit tizim sifatida anglash imkonini beradi hamda mavzuni umumlashtirish va takrorlashda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi [2].

Venn diagrammasi esa sintaktik birliklarni qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, darak, so‘roq va undov gaplarning umumiy hamda farqli jihatlarini diagramma asosida taqqoslash orqali o‘quvchilar gap turlarining o‘ziga xos xususiyatlarini chuqurroq anglaydilar. Taqqoslash jarayoni ularda tahliliy tafakkurni, mantiqiy fikrlashni va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Natijada grammatik tushunchalar o‘rtasidagi o‘xshashlik va tafovutlarni mustaqil aniqlash malakasi shakllanadi [6].

Sinkveyn metodi sintaktik tushunchalarni umumlashtirish, mustahkamlash hamda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur metodda o‘quvchilar o‘rganilgan mavzuni besh qatorli she’riy yoki mantiqiy tuzilma orqali ifodalaydilar. Masalan, «Gap» mavzusi yuzasidan «Gap. Mazmunli, grammatik. Ifodalaydi, bog‘laydi, tushuntiradi. Fikrni to‘liq bayon qiladi. Nutq.» shaklidagi sinkveyn tuziladi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning asosiy tushunchalarni qisqa, aniq va mazmunli ifodalash ko‘nikmasini rivojlantiradi, shu bilan birga mavzuning muhim jihatlarini umumlashtirish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik va yosh xususiyatlari o‘yin faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli sintaktik tushunchalarni o‘rgatishda didaktik o‘yinlardan foydalanish yuqori pedagogik samaradorlikni ta’minlaydi [7]. O‘yin elementlari darsni qiziqarli tashkil etishga, o‘quvchilarning

emotsional faolligini oshirishga, bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini kuchaytirishga hamda ularni faol ishtirok etishga undaydi.

Masalan, «Gapni tikla» o‘yini davomida o‘quvchilarga aralashtirib berilgan so‘zlardan grammatik jihatdan to‘g‘ri va mazmunli gap tuzish vazifasi topshiriladi. «Muharrir» o‘yinida esa ataylab grammatik xatolar bilan tuzilgan gaplar berilib, o‘quvchilar ularni tahrir qiladilar va xatolar sababini izohlaydilar. «So‘z ovchisi» o‘yini orqali gap tarkibidagi ega, kesim va boshqa gap bo‘laklari aniqlansa, «Kim tez topadi?» musobaqasi davomida o‘quvchilar gap bo‘laklarini imkon qadar tez va to‘g‘ri topish bo‘yicha o‘zaro bellashadilar. Mazkur o‘yinlar nafaqat sintaktik bilimlarni mustahkamlaydi, balki o‘quvchilarning diqqatini jamlash, tezkor fikrlash, muloqot qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Umuman olganda, muammoli ta’lim, interfaol metodlar va didaktik o‘yinlar bir-biri bilan uyg‘un holda qo‘llanilganda sintaktik tushunchalarni o‘zlashtirish sifati sezilarli darajada ortadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning grammatik bilimlarni ongli ravishda egallashini, ularni amaliy nutq faoliyatida qo‘llashini hamda mustaqil va ijodiy fikrlash kompetensiyalarining shakllanishini ta’minlaydi. Natijada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sintaktik kompetensiya bilan bir qatorda umumiy kommunikativ kompetensiya ham izchil rivojlanadi [9].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Sintaktik tushunchalarni rivojlantirishda elektron taqdimotlar, animatsion materiallar, interaktiv topshiriqlar va raqamli platformalardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.[11].

Masalan, interaktiv doska orqali gap bo‘laklarini turli ranglarda ajratish, gap tuzilishini sxemalar yordamida ko‘rsatish yoki elektron testlar tashkil etish mumkin.Har xil ta’lim ilovalaridan foydalanib, darsni yanada qiziqarli qilish mumkin. Bu esa sintaktik hodisalarni ko‘rgazmali va tushunarli tarzda o‘zlashtirish imkonini yaratadi.

Loyiha metodi boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy innovatsion pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Mazkur metodning asosiy mohiyati o‘quvchilarni muayyan muammoni mustaqil o‘rganishga, axborotni izlash va tahlil qilishga, olingan natijalarni umumlashtirish hamda amaliy faoliyatda qo‘llashga yo‘naltirishdan iborat. Loyiha faoliyati davomida o‘quvchilar nafaqat yangi bilimlarni egallaydilar, balki o‘zaro hamkorlik qilish, muloqotga kirishish, rejalashtirish, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini baholash kabi muhim kompetensiyalarni ham rivojlantiradilar. Shu jihatdan loyiha metodi sintaktik tushunchalarni o‘qitishda nazariy bilimlarni amaliy nutq faoliyati bilan uzviy bog‘lash imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinflarda loyiha metodini o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos holda sodda shaklda tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Masalan, «Mening maktabim», «Tabiat va inson», «Kitob – bilim manbai», «Mening oilam» yoki «Ona

tabiatni asraymiz» kabi mavzularda kichik loyihalar tashkil etilishi mumkin. Bunda o‘quvchilar berilgan mavzu yuzasidan qisqa matn tuzadilar, matndagi gaplarning grammatik tuzilishini tahlil qiladilar, gap bo‘laklarini aniqlaydilar, gaplarning maqsadga ko‘ra turlarini belgilaydilar hamda so‘zlar o‘rtasidagi sintaktik bog‘lanishlarni izohlaydilar. Ayrim hollarda o‘quvchilar o‘z ishlari natijalarini sinf oldida taqdim etishlari, savol-javoblarda ishtirok etishlari va o‘zaro fikr almashishlari ham mumkin. Bunday faoliyat sintaktik bilimlarning amaliy qo‘llanilishiga xizmat qilish bilan birga o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi, muloqot madaniyati va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sintaktik tushunchalarni samarali shakllantirish maqsadida metodik ishlarni ma’lum bosqichlar asosida tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Dastlab motivatsion bosqichda o‘quvchilarda mavzuga qiziqish uyg‘otiladi va ularning avvalgi bilimlari faollashtiriladi. Keyingi kuzatish bosqichida turli til birliklari ustida amaliy kuzatish ishlari olib borilib, o‘quvchilar gaplarning tuzilishi va grammatik xususiyatlarini tahlil qiladilar. Shundan so‘ng muammoli vaziyat yaratilib, o‘quvchilar mustaqil izlanish orqali yangi bilimlarni kashf etishga yo‘naltiriladi. Tahlil va umumlashtirish bosqichida olingan natijalar tizimlashtirilib, sintaktik tushunchalarning muhim belgilari umumlashtiriladi. Mustahkamlash bosqichida turli mashq va topshiriqlar orqali o‘zlashtirilgan bilimlar takrorlanadi, amaliy qo‘llash bosqichida esa ular real nutqiy vaziyatlar va matnlar ustida ishlash jarayonida qo‘llaniladi. Yakuniy nazorat va refleksiya bosqichida o‘quvchilar o‘z faoliyatini tahlil qiladilar, erishilgan natijalarni baholaydilar hamda kelgusidagi faoliyat uchun xulosalar chiqaradilar. Bunday izchil metodik model sintaktik tushunchalarning bosqichma-bosqich va ongli ravishda shakllanishini ta’minlaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sintaktik tushunchalarni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy va innovatsion metodlar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud. An’anaviy ta’limda o‘quvchilar asosan tayyor grammatik qoidalarni o‘zlashtirish va ularni takrorlashga yo‘naltirilgan bo‘lsa, innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, muammolarni tahlil qilishga, dalillar asosida xulosa chiqarishga va egallagan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatadi. Shuningdek, interfaol hamkorlik jarayonida ularda jamoada ishlash, o‘zaro hurmat, do‘stona munosabatlarni shakllantirish, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, o‘z nuqtayi nazarini asoslab himoya qilish, tinglash madaniyati hamda ijodkorlik kabi muhim shaxsiy sifatlar ham rivojlanadi. Shu sababli innovatsion metodlar nafaqat sintaktik bilimlarning puxta o‘zlashtirilishiga, balki o‘quvchilarning umumiy kompetensiyalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Sintaktik tushunchalarni rivojlantirish masalasi bugungi ta’lim tizimida alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllangan grammatik bilim va ko‘nikmalar keyingi sinflarda tilshunoslik fanlarini

muvaffaqiyatli o‘zlashtirishning mustahkam poydevorini yaratadi. Ayniqsa, gap tuzilishini anglash, so‘zlarning sintaktik munosabatlarini tushunish hamda fikrni grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalash ko‘nikmalarining erta shakllanishi o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi [4].

Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida sintaktik tushunchalar alohida grammatik qoidalar majmui sifatida emas, balki o‘quvchilarning amaliy nutq faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida o‘rgatiladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning grammatik bilimlarni real kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash, fikrni aniq va mantiqiy ifodalash, matn yaratish hamda nutqiy vaziyatga mos til birliklarini tanlay olish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Natijada o‘quvchilar o‘rgangan sintaktik bilimlarni kundalik hayotda va o‘quv faoliyatida samarali qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar [13].

Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar sintaktik tushunchalarni ko‘rgazmali, tushunarli va qiziqarli tarzda o‘qitish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Elektron taqdimotlar, interaktiv mashqlar, animatsiyalar, multimediya vositalari, raqamli ta’lim platformalari hamda elektron didaktik resurslardan foydalanish orqali murakkab grammatik hodisalarni sodda va obrazli tarzda tushuntirish mumkin. Bunday vositalar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi hamda sintaktik tushunchalarni uzoq muddat xotirada saqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish va ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi [10].

Yuqorida tahlil qilingan metodik yondashuv va tavsiyalar boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarining samaradorligini oshirish, sintaktik tushunchalarni shakllantirish sifatini yaxshilash hamda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Muammoli ta’lim, interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, loyiha metodi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda qo‘llash o‘quvchilarning sintaktik bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishiga, grammatik hodisalarni chuqur anglashiga hamda ularni amaliy nutq faoliyatida samarali qo‘llashiga imkon yaratadi. Bunday yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligi, mustaqilligi va ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, darslarning qiziqarli va mazmunli tashkil etilishini ham ta’minlaydi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida sintaktik tushunchalarni rivojlantirish ona tili ta’limining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan ushbu bosqichda o‘quvchilarning grammatik tafakkuri, nutqiy faoliyati va kommunikativ kompetensiyalarining dastlabki asoslari shakllanadi. Sintaktik bilimlarning puxta o‘zlashtirilishi o‘quvchilarning grammatik savodxonligini oshirish, og‘zaki va yozma nutqini mantiqiy, izchil hamda uslubiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etish, matn yaratish va o‘qilgan matnni chuqur anglash ko‘nikmalarini rivojlantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, sintaktik tushunchalarning ongli o‘zlashtirilishi

keyingi ta’lim bosqichlarida tilshunoslik fanlarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun mustahkam nazariy va amaliy poydevor yaratadi [1].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sintaktik tushunchalarni rivojlantirish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uzviy integratsiyalash, o‘quvchilarni mustaqil izlanishga yo‘naltirish, ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish hamda kompetensiyaviy yondashuvni izchil qo‘llash yuqori pedagogik samaradorlikni ta’minlaydi. Ayniqsa, interfaol metodlar va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, ijodkorlik, hamkorlikda ishlash va o‘z fikrini asoslab ifodalash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Natijada sintaktik tushunchalar o‘quvchilar tomonidan nafaqat nazariy bilim sifatida, balki kundalik nutq faoliyatida qo‘llaniladigan amaliy kompetensiya sifatida o‘zlashtiriladi.

Shuningdek, boshlang‘ich ta’limda sintaksisni o‘qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta’lim resurslari va multimediya vositalaridan samarali foydalanish ta’lim sifatini yanada oshirish imkonini beradi. Raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘quv jarayonini differensial tashkil etishga xizmat qiladi. Shu sababli sintaktik tushunchalarni o‘qitish metodikasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda sintaktik tushunchalarni rivojlantirishning raqamli ta’lim texnologiyalari, sun’iy intellekt vositalari, adaptiv (moslashuvchan) ta’lim platformalari hamda interaktiv elektron resurslar bilan integratsiyalash imkoniyatlarini chuqur o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, mazkur yo‘nalishda ishlab chiqiladigan metodik tavsiyalar va didaktik modellar boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim samaradorligini oshirish hamda o‘quvchilarning kommunikativ va lingvistik kompetensiyalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
3. Fuzailov S., Xudoyberganova M. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2016.
4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2016.
5. Ishmuhamedov R. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2018.
6. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
7. Roziqov O., Matjonov S. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
8. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
9. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
10. Yo‘ldoshev M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standartlariga oid qarorlari. – Toshkent, 2023.
Xudoyberganova M. Boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘qitishning dolzarb masalalari. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
7-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694